

Νάγια Γιαννακίτσα

ANTONIO ΓΚΡΑΜΣΙ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Η γκραμισιανή σκέψη συνεχίζει να μας στηρίζει και πολλές φορές μας ανοίγει ορίζοντες σε πολλούς τομείς ετούτη την περίοδο του όψιμου καπιταλισμού. Η πεποίθηση του Γκράμσι για τη συνεχή σύνδεση ηθικής και πολιτικής, η απαίτησή του για συνέπεια θεωρίας και πράξης, η αντίληψή του ότι οι παραγωγικές σχέσεις δεν αποτελούν τη μοναδική ερμηνεία για το πλαίσιο των θέσεων που μας περιβάλλουν, αλλά το ότι θα πρέπει να αντιτάξουμε μια άλλη κουλτούρα, είναι ζητήματα που αγγίζουν τόσο την επικαιρότητα, όσο και τη σχέση μας με τη Λογοτεχνία.

Το έργο του Αντόνιο Γκράμσι *Τετράδια από τη φυλακή* δημοσιεύτηκε ανάμεσα στο 1947 και 1951. Ο αγωνιστής και στοχαστής Γκράμσι είχε συλλέξει το περιεχόμενό τους από τη μακρά περίοδο της παραμονής του στη φυλακή και αποτελούν τα αποτελέσματα των συλλογισμών του, με μια ιδιαίτερη αναφορά στο ζήτημα των διανοούμενων. *Οι διανοούμενοι και η οργάνωση της κουλτούρας και Λογοτεχνία και εθνική ζωή* είναι το υλικό που μας ενδιαφέρει περισσότερο ως προς το θέμα που εξετάζουμε.

Η δυσκολία της ριζοσπαστικής σοσιαλιστικής παράταξης να αναλάβει ηγεμονικό ρόλο προβλημάτισε σοβαρά τον Γκράμσι. Ήξερε όμως ότι για να καταφερθεί το μεγάλο εγχείρημα χρειάζονταν κι άλλες δυνάμεις που συνέκλιναν προς την κατεύθυνση αυτή. Τον απασχολούσε το πώς θα έβγαινε από την απομόνωση η εργατική τάξη και το κόμμα που την εκπροσωπεί, πώς θα μπορούσαν να εγκαθιδρύσουν μια πραγματική ηγεμονία μέσα στην κοινωνία που με τη σειρά της αντιπροσωπεύει το απαραίτητο εφόδιο για την επανάσταση.

Η θεωρητική και πρακτική λύση αυτού του προβλήματος δόθηκε από τη δυνατότητα να οικοδομηθεί και να συναφθεί ένας ιστορικός συνασπισμός, ένα σύνολο δηλαδή από κοινωνικές, ακόμη και διαφορετικές δυνάμεις, που τις ένωνε αντικειμενικά η αντίθεσή τους στο σύστημα εκμετάλλευσης και υποκειμενικά η συνειδητή καθοδήγηση της εργατικής τάξης και του Κομμουνιστικού Κόμματος, που εκπροσωπούν τις πρωτοπορίες αυτής της συμμαχίας κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων (και μ' αυτή την έννοια γίνονται απαραίτητες και η ένωση μεταξύ εργατών και αγροτών και η σύνδεση πίσω από μία ενιαία στρατηγική των εργατικών αγώνων του Βορρά με τους αγώνες για την ανάπτυξη και απελευθέρωση του Νότου που μέσα

από αυτή την οπτική γινόταν αντιληπτός ως μέγα εθνικό ζήτημα διόλου απομονωμένο από το σύνθετο πλέγμα της πάλης των τάξεων). Η σημαντική διαφορά στη γκραμισιανή σκέψη σε σχέση με την παραδοσιακή σταλινική σκέψη είναι ότι **οι όροι του Γκράμσι είναι όροι ηθικής και διανοητικής-ιδεολογικής υπεροχής**, γιατί είπαμε ότι ο Γκράμσι δεν αποσυνέδεε ποτέ **την πολιτική από την ηθική**. Επιζητούσε την ηγεμονία στις ιδέες, θεωρούσε δηλαδή ότι το πλέγμα ιδεών που προσέφερε ως πρόταση στην κοινωνία ήταν πραγματικά υπέρτερο των άλλων εκδοχών και γι' αυτό edικαιούτο να ηγεμονεύσει. **Η κρίση σύμφωνα με την οποία η ιταλική φιλολογία στάθηκε ανίκανη να γίνει γνήσια εθνική και λαϊκή**, καταλήγει στη διαπίστωση ότι η αστική τάξη και οι κοσμικοί διανοούμενοι στάθηκαν ανίκανοι να κατακτήσουν τις πλατύτερες μάζες του λαού στην αντίληψή τους και να πραγματώσουν την πνευματική και ηθική εκείνη μεταρρύθμιση που λείπει στ' αλήθεια από την ιστορία της χώρας. Έτσι ώστε η αποστολή που πρέπει να εκπληρώσει η ηγεμονία του προλεταριάτου είναι ο καθορισμός μιας νέας ενότητας ανάμεσα στους διανοούμενους και τις μάζες, την κουλτούρα και τις μάζες. **Ο Γκράμσι προτείνει όταν μιλάει για εθνική και λαϊκή φιλολογία, όχι άμβλυνση του ταξικού χαρακτήρα της κουλτούρας και διάχυσή της στους αόριστους όρους του εθνικού και του λαϊκού, αλλά βλέπει τον ταξικό χαρακτήρα μιας καινούριας κουλτούρας να πραγματώνεται στην ηγεμονία**, να κατακτά το έθνος και το λαό και να διαμορφώνει μια νέα κοσμοαντίληψη και νέες συνήθειες.

Η κουλτούρα και η Ιδεολογία είναι δύο σημαντικοί παράγοντες ενίσχυσης του ιστορικού συνασπισμού. Μέσα από αυτές, η κοινωνική και πολιτική ηγεμονία, μπορεί να γίνει ξεκάθαρη και συνειδητή στα μάτια των μεγάλων μαζών και να εδραιωθεί ως ένας πραγματικά ως προς την κοινωνία παράγοντας επανάστασης. Οι διανοούμενοι, επαγγελματίες φορείς της κουλτούρας και της ιδεολογίας, και κατά συνέπεια θεμελιώδεις στο ξεδίπλωμα αυτού του σχεδίου, πρέπει να αλλάξουν ριζικά τις σχέσεις τους με τις λαϊκές μάζες, αν θέλουν να εκτελέσουν αποτελεσματικά αυτή τη λειτουργία ανάπτυξης και διεύρυνσης της προοδευτικής συνείδησης της χώρας. Πρέπει λοιπόν να αναφέρονται στις απαιτήσεις και τις ανάγκες, όχι μόνο υλικές, αλλά και πνευματικο-πολιτιστικές, των μεγάλων μαζών, και να μάθουν να γίνουν ερμηνευτές τους (έννοια του οργανικού διανοούμενου).

Βγαίνοντας από τον παραδοσιακό αριστοκρατισμό της ιταλικής διάνοησης που χαρακτηρίζεται περισσότερο από τις αξίες της κοσμοπολίτικης και υπερεθνικής πολιτιστικής συνέχειας, **παρά από την εθνική και λαϊκή πραγματικότητα**, ο νέος

διανοούμενος πρέπει να γνωρίζει πώς να υψώνει μια νέα κουλτούρα όπου η ντόπια πολιτιστική συνιστώσα , το έθνος, συγχωνεύεται με τις ανάγκες για γνώση και ωρίμανση των υποδεέστερων στρωμάτων του λαού.

Οι έννοιες που συνιστούν τη βάση αυτής της οπτικής *οργανικός διανοούμενος, εθνικο-λαϊκός πολιτισμός, πνευματική και ηθική μεταρρύθμιση* (έννοια που επίσης προέρχεται από την ιδεαλιστική παράδοση του Ντε Σάνκτις και του Κρότσε και θεωρείται σχεδόν αναπόσπαστη προϋπόθεση των άλλων δύο θεωρητικών σχημάτων), εκπροσωπούν εξίσου σημεία ενός *προχωρημένου δημοκρατικού αστικού προγράμματος*, που ο Γκράμσι συμπεριλαμβάνει στο σχέδιο σοσιαλιστικής μεταμόρφωσης της ιταλικής πραγματικότητας. Ο Γκράμσι είναι ο επιφανέστερος μαρξιστής διανοούμενος που αντιλαμβανόταν σε βάθος την σημασία και την αξία του σοσιαλισμού με όρους πολιτιστικούς. Αντιλαμβάνεται την αναγκαιότητα μιας εθνικολαϊκής κουλτούρας ως αντίρροπο δέος στην κυρίαρχη. Ο εχθρός πρέπει να νικηθεί ιδεολογικά.

Ο συλλογισμός που βρίσκεται στη βάση αυτού του συστήματος είναι ότι η Ιταλία δεν έχει γνωρίσει ποτέ στην πραγματικότητα μια αληθινή αστική επανάσταση και δεν μπορεί να υπάρξει κάποιο πέρασμα στη σοσιαλιστική επανάσταση χωρίς να έχουν τεθεί τα βασικά στοιχεία της πρώτης. Κι όπου δεν είναι σε θέση να το κάνουν οι πολιτικές δυνάμεις της ίδιας της αστικής τάξης (όπως συμβαίνει ακριβώς στην περίπτωση της Ιταλίας), θα πρέπει συνειδητά να επωμιστούν το χρέος οι ανανεωμένες δυνάμεις του εργατικού κινήματος.

Το κεντρικό στοιχείο της σκέψης του είναι η σχέση που υπάρχει ή που πρέπει να δημιουργηθεί ανάμεσα στην οργάνωση της κουλτούρας και την κοινωνική ζωή , οι λειτουργίες , οι υποχρεώσεις και το κοινωνικοπολιτιστικό περιεχόμενο της λογοτεχνίας, όπως επίσης και οι δυνατότητες επικοινωνίας και επιρροής που δημιουργούνται μέσω αυτής με στόχο το μετασχηματισμό των ηθών και των νοοτροπιών. Ο Γκράμσι πίστευε ότι ο σοσιαλισμός ταυτίζεται με μια λογική πολιτισμού, με μια λογική κουλτούρας και δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς αυτήν, και ότι δεν είναι μόνον οι παραγωγικές σχέσεις και οι παραγωγικές δυνάμεις τα μοναδικά στοιχεία ερμηνείας των κοινωνικών και πολιτικών σχέσεων.

Ειδικότερα για τη Λογοτεχνία: Ο κοινωνικός ρόλος της Λογοτεχνίας με εθνικο-λαϊκά χαρακτηριστικά και ο τρόπος με τον οποίο θα ασκηθεί η πολιτιστική πολιτική προβληματίζουν τον αγωνιστή και στοχαστή Γκράμισι.

Η Λογοτεχνία αποτελεί εκτός των άλλων και χωνευτήρι απόψεων και αξιών. Ο μετασχηματισμός των συμβόλων, των απόψεων και των αξιών σε λογοτεχνικό κείμενο τη συνδέουν με την πολιτιστική ηγεμονία για την οποία μιλάει ο Γκράμισι.

Οι γκραμισιανές έννοιες **του ορθολογισμού , του κοινωνικού καταναγκασμού και της λειτουργίας** στη λογοτεχνία συνδέονται με την εφαρμογή κανόνων στη δημιουργία του έργου τέχνης προκειμένου να υπερέχει ο συλλογικός χαρακτήρας του και να καταργείται ουσιαστικά η ατομική ιδιορρυθμία. Και βέβαια είναι ακριβώς στην αντίθετη όχθη από την έννοια του λογοτεχνικού κανόνα και την επιλεκτικότητά του σε σχέση με την έννοια του υψηλού. Η προκαθορισμένη κοινωνική κατεύθυνση στην τέχνη σύμφωνα με τον Γκράμισι *ιδίως στη συλλογική της μορφή κατευθύνεται στο να δημιουργήσει μία καλαισθησία της μάζας , να αναπτύξει αυτή την καλαισθησία, δεν είναι βιομηχανική, αλλά ανιδιοτελής τέχνη*. Τα συλλογικά δηλαδή χαρακτηριστικά δεν την τυποποιούν σύμφωνα με το στοχαστή, αλλά τη μεταφέρουν στο επίπεδο του κοινωνικού, του συλλογικού κόσμου, μετασχηματίζοντάς την και δίνοντάς της ριζοσπαστικό ρόλο στο πλαίσιο της πολιτισμικής ηγεμονίας. Με αυτή την έννοια της λειτουργίας την οποία θεωρεί αναγκαία, προβληματίζεται συνάμα ο στοχαστής αν είναι αρκετή για να δημιουργήσει ομορφιά [1]. Σε επιστολή που έστειλε το 1920 στην αγαπημένη του Τατιάνα ζητούσε να του σταλεί το τεύχος του περιοδικού La Nuova Italia, προκειμένου να διαβάσει επιστολή στην οποία δημοσιεύεται κάποια συζήτηση από το διεθνές Συνέδριο φιλοσοφίας – που έγινε στην Οξφόρδη- μεταξύ του Μπενεντέττο Κρότσε και του Λουνατσάρσκου σχετικά αν υπάρχει ή μπορεί να υπάρχει μια ιστορικο-υλιστική θεωρία αισθητικής [2].

Για τα λογοτεχνικά κινήματα , τις λογοτεχνικές τάσεις ή τις λογοτεχνικές σχολές όπως τα αποκαλεί, εκφράζει έμμεσα την απέχθειά του, καθώς αποτελούν υποθέσεις εσωτερικού ατομικού χώρου και δεν ασχολούνται με τις επιθυμίες του λαϊκού κόσμου και καθόλου δεν ενδιαφέρονται στην πραγματικότητα για τη νέα φιλολογία που θα μπορούσε με τη δυναμική της να συμβάλει στην πολιτισμική ηγεμονία της εργατικής τάξης. Θεωρεί μάλιστα τις λογοτεχνικές σχολές εκδηλώσεις νεολαλισμού και τον τελευταίο όχι καινοτόμο επινόηση, αλλά παθολογική εκδήλωση της ατομικής γλώσσας. Στις περιόδους κρίσης έχουμε τις πιο συγκεχυμένες και πολύπλοκες εκδηλώσεις νεολαλισμού.

Ο καλλιγραφισμός (ο γνωστός σε όλους μας φορμαλισμός), η λογοτεχνική δηλαδή τάση που δίνει μεγάλη σημασία στην τελειότητα της μορφής για τον Γκράμσι δεν είναι παρά η έκφραση της μετριότητας καλλιτεχνών που διαθέτουν με τον ένα ή άλλο τρόπο κάποια εξουσία. Ο Γκράμσι μεταχειρίζεται την ιστορική ερμηνεία που προϋποθέτει το συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο και τις πολιτικές και οικονομικές συνθήκες της εποχής. Η βασική φιλοσοφική αρχή του φορμαλισμού είναι η άρνηση της διαλεκτικής σχέσης μορφής-περιεχομένου, η αυτονόμηση και απολυτοποίηση της μορφής σε βάρος του περιεχομένου, η σχηματική της διάκριση. Κατά συνέπεια, ο φορμαλισμός σαν φιλοσοφική αντίληψη είναι αντίθετος από το διαλεκτικό υλισμό, που θεωρεί ότι περιεχόμενο και μορφή αποτελούν μια διαλεκτική ενότητα με καθοριστικότερο το περιεχόμενο, χωρίς να παραγνωρίζεται και η σχετική ανεξαρτησία της μορφής.

Για το κίνημα του Φουτουρισμού λέει συγκεκριμένα: «Είναι μια ομάδα σχολιαρόπαιδα, που τόσκασαν από ένα ιησουίτικο κολέγιο και αφού έκαναν λίγο θόρυβο στο κοντινό δάσος επαναφέρθηκαν κάτω από το μαστίγιο του αγροφύλακα»[3].

Ο φουτουρισμός στην Ιταλία υιοθετήθηκε από το φασισμό και στη Ρωσία από τους Μπολσεβίκους.

Ο Φουτουρισμός αποτελεί αντίδραση προς καθετί το παραδοσιακό στην τέχνη και προσκόλληση στο μέλλον. Βασική προσπάθεια του κινήματος ήταν να εκφράσει με εντελώς καινούριους τρόπους και ρυθμούς τη δυναμική είσοδο του 20ού αιώνα στην ιστορία της ανθρωπότητας με όλο τον ενθουσιασμό και την πεποίθηση που είχε ξεσηκώσει προς την παντοδυναμία της μηχανής. Στη λογοτεχνία υπέθαλψε μια ποίηση ταχύτητας, κίνησης, χρώματος, αλλαγής-που επιτυγχάνεται μέσω λεκτικών μορφών «γεωμετρικής σύλληψης».

Η μη αποδοχή του παραδοσιακού στοιχείου από το Φουτουρισμό που συνδέεται τόσο με το εθνικό, όσο και το λαϊκό στοιχείο, καθώς και η σύστασή του από τους διανοούμενους -ποιητές προϋποθέτει την άρνηση του Γκράμσι.

Θεωρεί το ρομαντισμό προϊόν που ευδοκιμεί σε περιόδους ιστορικής κρίσης όταν τα πάθη, τα ενδιαφέροντα και τα συναισθήματα εξάπτονται.

Ιταλοί λογοτέχνες

Τα θέματα με τα οποία ασχολούνται οι ιταλοί λογοτέχνες και συγκεκριμένα στο ερώτημά του σε ποιες μορφές δραστηριότητας έχουν «συμπάθεια» οι Ιταλοί λογοτέχνες, απαντά ότι ο καλλιτέχνης οφείλει να είναι λιγότερο σεχταριστής. Οι

ιταλοί λογοτέχνες δεν πρέπει να ενδιαφέρονται για την αγροτική ζωή και τους αγρότες σα να είναι οι τελευταίοι γραφικοί αντιπρόσωποι παράξενων και περίεργων εθίμων και συναισθημάτων. Αναρωτιέται, τι πρέπει να ενδιαφέρει περισσότερο έναν καλλιτέχνη, η συγκατάθεση του έθνους στο έργο του ή εκείνη των «εκλεκτών πνευμάτων;»

Οι προτιμήσεις του στους συγγραφείς συνδέονται κυρίως με το εθνικολαϊκό κριτήριο. Π.χ. Προτρέπει να μελετήσουμε τον Αλφρέντο Οριάνι σαν τον πιο τίμιο και θερμό από τους Ιταλούς διανοούμενους της παλιάς γενιάς, εκπρόσωπο του εθνικο-λαϊκού μεγαλείου της Ιταλίας [4].

Για τη λαϊκή και νέα φιλολογία

Να σκεφθούμε καλύτερα τη λεγόμενη λαϊκή φιλολογία και να δράσουμε χωρίς προκαταλήψεις, έτσι ώστε να επιλέξουμε ένα κοινό και να δημιουργήσουμε την πολιτιστική βάση της νέας φιλολογίας.

Η πρόθεση της νέας φιλολογίας δεν μπορεί να είναι παρά ιστορική, πολιτική, λαϊκή που διεισδύει στο υπόστρωμα της λαϊκής κουλτούρας , έτσι όπως είναι, με τις προτιμήσεις της ,τις τάσεις της με τον ηθικό και πνευματικό κόσμο της, ακόμη κι αν είναι καθυστερημένος και συμβατικός.

Για το περιεχόμενο και τη μορφή

Περιεχόμενο και Μορφή: Περιεχόμενο και Μορφή έχουν εκτός από αισθητική και ιστορική σημασία. «Ιστορική» μορφή σημαίνει μια καθορισμένη «γλώσσα», όπως το περιεχόμενο δείχνει έναν καθορισμένο τρόπο σκέψης, όχι μόνον ιστορικό, αλλά λιτό , εκφραστικό , χωρίς γροθιές κατά πρόσωπο, παθητικό, χωρίς τα πάθη να εξάπτονται , όπως στον Οθέλλο ή στο μελόδραμα.

Η έννοια της γλώσσας στη Λογοτεχνία

Η γλώσσα είναι σκέψη, ο τρόπος ομιλίας καθορίζει τον τρόπο σκέψης και αίσθησης.

Για τη γλώσσα αναφέρει ότι αποτελεί ιστορικό στοιχείο και δεν παραμένει στη λεκτική μόνο σύστασή της στον περιορισμένο χώρο της γραμματικής, αλλά τη θεωρεί σαν ένα σύνολο από εικόνες και τρόπους έκφρασης που δεν υπεισέρχεται στη γραμματική. Η λογοτεχνική γλώσσα σύμφωνα με τον Γκράμισι είναι πολύ στενά δεμένη με τη ζωή των εθνικών πληθυσμών και εξελίσσεται αργά και σε ατομικό επίπεδο. Θεωρεί ότι ανάμεσα στη γλώσσα του λαού και σ' εκείνη των καλλιεργημένων τάξεων, υπάρχει μια συνεχής σύνδεση και μια διαρκής ανταλλαγή.

Για τη γλώσσα και τις διαλέκτους. **Κάθε πολιτιστική έκφραση , κάθε ηθική και πνευματική δραστηριότητα, έχει μια δική της, ιστορικά καθορισμένη, γλώσσα.** Αν ένας λογοτέχνης καθόταν να γράψει μ' ένα προσωπικό τρόπο γραφής της αρεσκείας του (δηλαδή αν γινόταν ένας νεολαλιστής με την παθολογική έννοια της λέξης, και ίσως μιμούμενος άλλους (ο καθένας με τρόπο γραφής δικής του επιλογής) θα μιλούσαμε για πύργο της Βαβέλ. Δεν μας δημιουργείται η ίδια εντύπωση για τον τρόπο γραφής (την τεχνική) της μουσικής, της ζωγραφικής, της πλαστικής κ.λ.π. Πρέπει να μελετήσουμε και να εμβαθύνουμε σ' αυτό το σημείο[5].

Ο Γκράμσι επισημαίνει την ευκολία του νεολαλισμού και προτείνει τη μετριοπαθή ισορροπία. Είναι εύκολο να είμαστε νεολαλιστές, να μιλάμε διαφορετικά από τους άλλους, το δύσκολο είναι να διαφοροποιούμαστε από τους άλλους χωρίς να γίνονται ακροβασίες.

Διαπιστώνει τον κοσμοπολίτικο χαρακτήρα της μουσικής και ζωγραφικής γλώσσας και ισχυρίζεται ότι παράλληλα ή καλύτερα κάτω από την έκφραση του κοσμοπολίτικου χαρακτήρα της μουσικής, ζωγραφικής γλώσσας , υπάρχει μια πιο βαθιά ουσία κουλτούρας , πιο στενή, περισσότερο «εθνικο-λαϊκή».

Η απόλαυση του λογοτεχνικού κειμένου

Προϋπόθεση για την απόλαυση του λογοτεχνικού έργου είναι η επανάληψη της ανάγνωσής του. Στην άποψη ότι οι θεατές δεν μπορούν να απολαύσουν το θεατρικό έργο αισθητικά, επειδή ενδιαφέρονται μόνο για την πλοκή, η απάντησή του έχει δύο πολύ ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις: α) το λογοτεχνικό στοιχείο γίνεται αφορμή για καινούριες καλλιτεχνικές δημιουργίες που από συμπληρωματικές και κριτικο-ερμηνευτικές γίνονται σταδιακά όλο και πιο σημαντικές (η ερμηνεία του ηθοποιού

και το σκηνικό σύνολο). Ένα έργο τέχνης είναι τόσο λαϊκά καλλιτεχνικό , όσο περισσότερο το ηθικο-πολιτιστικό και συναισθηματικό περιεχόμενό του συνδέεται με την ηθική , με την κουλτούρα, με τα εθνικά συναισθήματα, χωρίς να εννοούνται σαν κάτι το στατικό, αλλά σαν μια δραστηριότητα σε συνεχή εξέλιξη. Η άμεση επαφή μεταξύ του αναγνώστη και του συγγραφέα συμβαίνει, όταν στον αναγνώστη η ενότητα μορφής και περιεχομένου προϋποθέτει την ενότητα του ποιητικού και συναισθηματικού κόσμου. Διαφορετικά, θα πρέπει ο αναγνώστης να μεταφράζει τη γλώσσα του περιεχομένου στη δική του γλώσσα.

Η λογοτεχνική κριτική και η τεχνική της εκλαϊκευσης

Η λογοτεχνική κριτική πρέπει να πάρει υπόψη της τους στόχους που έχει βάλει μια εργασία δημιουργίας και επιστημονικής αναδιοργάνωσης , εκλαϊκευσης των γνωστών γεγονότων και των θεμάτων , σε μια συγκεκριμένη πολιτιστική ομάδα , ενός ορισμένου διανοητικού και πολιτιστικού επιπέδου(πρωτοτυπία που δεν έχει να κάνει μόνο με τα θέματα, αλλά και με το θέμα της πρωτότυπης δομής, οικονομίας και διάταξης μιας εργασίας).

Βαθιά πολιτικό το ζήτημα της πολιτιστικής πολιτικής και ειδικότερα αυτό της λογοτεχνικής διαμεσολάβησης , θέτει τους δικούς του όρους και αποτελεί συνέχεια και πεδίο προβληματισμού στην εποχή μας με επίκαιρες ουσιαστικά όλες τις παραπάνω έννοιες που υιοθετεί ο Γκράμσι. Οι έννοιες του συλλογικού, του κοινωνικού, της σχέσης γλώσσας και σκέψης, του εθνικο-λαϊκού χαρακτήρα, οι έννοιες της απόλαυσης του λογοτεχνικού κειμένου δηλώνουν τόσο μέσα από την επιστημονική συζήτηση , όσο και μέσα από την καθημερινή πραγματικότητα την ολοφάνερη επικαιρότητά τους, άλλοτε γιατί προβληματίζουν ακόμη έτσι όπως τις έθεσε ο ιταλός στοχαστής, και άλλοτε γιατί η εποχή μας βρίσκεται στην αντίπερα όχθη του προβληματισμού του με τα προβλήματα που μας δημιουργεί η κοινωνία του ατομικισμού.

[1] Γκράμσι Αντόνιο, *λογοτεχνία και εθνική ζωή*, μτφρ. Μαστραντώνης Χρ., εκδ. Στοχαστής, Αθήνα 1981, σελ.50-51.

[2] Γκράμσι Αντόνιο, *γράμματα από τη φυλακή*, μτφρ. Ραντόπουλος Δημ., Χατζιδάκη Φούλα, εκδ. Ηριδανός, Αθήνα, χ.χ., σελ.163.

[3] Γκράμσι Α., *ό.π.*, 1981, στοχαστής, σελ.262

[4] Γκράμσι Α., *ό.π.*,1981, στοχαστής, σελ. 36.

[5] Γκράμσι Α., *ό.π.*, 1981, στοχαστής, σελ. 45-46.